

Krešimir Filipec

Problem kronologije grobalja 9. i 10. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj

UDK: 726.8 (497.5) "653"

902.6 (497.5)

902.6 : 726.8(497.5) "653"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 7. 2009.

Prihvaćeno: 4. 7. 2009.

Krešimir Filipec

Odsjek za arheologiju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

HR, 10 000 Zagreb

Ivana Lučića 3

kresimir.filipec@ffzg.hr

| 113

U radu se razmatraju ranosrednjovjekovna slavenska groblja na području današnje sjeverne Hrvatske (južna Panonija), te se predlaže podjela tih grobalja u šest skupina i njihovo vremensko opredjeljivanje.

Ključne riječi: *Slaveni, Panonija, sjeverna Hrvatska, ranosrednjovjekovna groblja*

VELIKA SLAVENSKA SEOBA prema srednjem Podunavlju bila je potaknuta avarskim prodorom 567./568. godine. Potpunim osvajanjem Gepidskog Kraljevstva, odlaskom Langobarda u Italiju, a posebno nakon osvajanja grada Mitrovice, antičkog Sirmija, stvoreni su uvjeti za seobu Slavena prema zapadu i jugu do primorskih gradova Dalmacije i sve do granica Italije. O tim seobama govore nam rijetki arheološki nalazi, a tek nešto više povijesni izvori. U Hrvatskoj, kao što je to vrlo često slučaj i u drugim dijelovima Europe koje su zauzeli i nastanili Slaveni tijekom 6. i 7. stoljeća, možemo bolje pratiti nestanak starijih naselja i nestanak starosjedilaca nego pratiti pojavu novih stanovnika. Tragovi materijalne kulture starosjedilaca, kako kasnoantičkog – romanskog tako i germanškog mogli su se zadržati i nakon dolaska slavenskih pridošlica. S druge strane, nestanak starije materijalne kulture ne znači automatski da su Slaveni zauzeli dani prostor. Arheološki izvori ne pružaju nam dovoljno mogućnosti da pratimo razmještaj naselja novog stanovništva i samim time ne možemo znati kad je koji dio zemlje njima naseljen. Arheološki izvori su umnogome nepotpuni, ograničeni, neujednačeni i ne daju nam puno podataka, a na pojedinim područjima Slaveni su gotovo nevidljivi i neprepoznatljivi sve do 8., 9. ili 11. stoljeća, ponegdje i kasnije.

U sjevernoj Hrvatskoj istraživanja ranosrednjovjekovnih grobalja započela su u drugoj polovici 19. stoljeća. Do početka 20. stoljeća istražen je veći broj nalazišta, među njima i dijelovi groblja u Bijelom Brdu kod Osijeka koje je objavio Josip Brunšmid.¹ Dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća otkrivene su nove pozicije kao što su npr. Zagreb–Kruge i Čadavica.² Franjo Ivaniček je četrdesetih godina istražio avarodobno groblje u Bijelom Brdu–Bajer, koje se nalazi nedaleko od prije spomenutog groblja u na istome mjestu.³ Metodološki izvrsno vođena ta su istraživanja, usudio bih se reći, bila uvod u novo doba, koje će obilježiti Ksenija Vinski–Gasparini, Slavenka Ercegović (Brodski Drenovac – avarsko groblje, Bošnjaci kod Županje – groblje iz 12. i 13. stoljeća),⁴ a posebno Zdenko Vinski, koji je istražio groblje u Vukovaru–Lijevoj bari. To je jedno od većih grobalja na redove 10. i 11. stoljeća. Nažalost, to groblje većim dijelom još uvijek nije objavljeno.⁵ Pedesetih i

šezdesetih godina Stojan Dimitrijević u Vinkovcima i njegovoj okolini evidentira i istražuje nekoliko novih nalazišta: Otok kod Vinkovaca (avarodobni lokalitet), Borinci–Staro Crkvište (prema Dimitrijeviću groblje bjelobrdskega kulturnog kruga s poganskim obilježjima)⁶ i Vinkovce–Meraju (ranoromanička crkva s grobljem bjelobrdskega kulturnog kruga).⁷ Sljedeće razdoblje u znaku je istraživanja Marije Šmalcelj koja istražuje niz avarodobnih grobalja (Otok, Privlaka–Gole njive, Stari Jankovci–Gatina) i groblje bjelobrdskega kulturnog kruga u Đelekovcu, gdje je uspostavljena, prema njezinu mišljenju, gornja vremenska granica sličnih grobalja.⁸ Osim sumarnih priopćenja ni jedno od tih grobalja nije objavljeno. Katica Simoni istražuje groblje u Stenjevcu.⁹ Od osamdesetih godina istraživanjima manifestacije bjelobrdskega kulturnog kruga u sjevernoj Hrvatskoj posvećuje se Željko Tomičić, koji je od tada istražio mnogobrojna nalazišta toga kulturnog kruga (među njima: sv. Juraj u Trnju, Josipovo, Zvonimirovo), ali se bavio i problema ranijega, karolinškog vremena.¹⁰ On je izradio i nacrt kronološke sheme bjelobrdske kulture u međuriječju rijeka Mure, Drave, Dunava i Save. Uz navedene djeluju i mnogi drugi arheolozi, koje ovdje nisam spomenuo, ne umanjujući time nikako njihov znanstveni prinos. Na području jugozapadne Panonije, koja se danas nalazi unutar granica Bosne i Hercegovine, istražuje se nekoliko značajnih lokaliteta, kao što su npr. Gomjenica kod Prijedora, Mahovljani–Baltine bare, Petoševci–Bagruša kod Banje Luke itd.¹¹ U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Sloveniji istražuje se cijeli niz lokaliteta, no u svemu se daleko zaostaje za istraživanjima u susjednoj Mađarskoj i drugim srednjoeuropskim zemljama. Nakon stjecanja neovisnosti očekivao se napredak u istraživanjima nacionalne srednjovjekovne arheologije, ali taj je napredak umnogome izostao. Željko Tomičić, Marija Šmalcelj, Katica Simoni i drugi nastavljaju istraživanja, a pojavljuju se i nove generacije.¹²

Demo 2005, str. 77–89.

1 Brunšmid 1903/4, str. 30–97.

2 Vinski 1960, str. 47–65.

3 Ivaniček 1949, str. 111–144.

4 Vinski–Gasparini, Ercegović 1958, str. 129–161; Ercegović 1961, str. 225–239; Čečuk, Dorn 1967, str. 395–417.

5 Vinski 1955, str. 231–255; Tomičić 1992a; Demo 1996;

6 Kada je riječ o Borincima–Crkvištu, nema baš nikakvih sigurnih pokazatelja da su se posude nalazile kao prilog u grobovima (Dimitrijević 1966).

7 Dimitrijević 1957, str. 21–38; Dimitrijević 1966; Dimitrijević 1979, str. 201–268.

8 Šmalcelj 1981, str. 142–143; Šmalcelj 1981a, str. 143–144.

9 Simoni 2004.

10 Tomičić 1992, str. 113–130; popis novijih Tomičićevih radova vidi u: Tomičić 2007, str. 173–174; Tomičić 1996, str. 151–161; Tomičić 2000, str. 142–161.

11 Miletić 1989, str. 175–200.

12 Vidi pregled kod: Tomičić 1992, str. 113–130; Tomičić

Groblje u Đakovu na položaju Župna crkva pokazalo nam je kako izgleda transformacija groblja na redove u groblje oko crkve početkom 12. st.¹³ Groblje uz crkve u Loboru, Majka Božja Gorska, u upotrebi je, u kontinuitetu, od 9. do 19. stoljeća.¹⁴

Neujednačenost u poznavanju ili nepoznavanju pojedinih faza razvitka pojedinih arheoloških kultura u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno južnoj Panoniji, posljedica je konstantnog zanemarivanja istraživanja ranoga srednjeg vijeka, slavenske i starohrvatske arheologije, ali i posljedica razvoja same arheološke struke. Zbog različitih čimbenika neproporcionalno se sačuvao arheološki materijal, što nam često može pružiti sasvim drugačiju sliku o gustoći naseljenosti pojedinih krajeva, kao i o tome tko nastanjuje pojedina područja. Svi ti problemi otežavaju nam korištenje postojećih arheoloških izvora za povijesnu rekonstrukciju. Ipak, unatoč svemu mogu se postaviti određene hipoteze, koje će, nadam se, potvrditi buduća arheološka istraživanja. Sve u svemu, malo je istraženih nalazišta, puno je slučajnih nalaza i drugih nalaza prikupljenih nesustavnim istraživanjima. Malo bolje je istražena istočna Slavonija, i to najviše zahvaljujući istraživanjima na trasi autocesta.¹⁵ U konačnici se nalaze veliki prazni prostori bez ikakvih nalazišta i nalaza. Zbog malog broja istraženih naselja skrenuo bih pozornost na neke probleme u svezi s načinima pokapanja, a samim time i na neka pitanja pripadnosti materijalne kulture pojedinim kulturnim krugovima i etnicima. Groblja i slučajni nalazi gotovo su jedini izvori koji nam pružaju podatke o razmatranom vremenu. Osim temeljnih već naznačenih pitanja, kad je koji dio zemlje naseljen panonskim Slavenima, nisu nam još uvijek poznata mnoga pitanja, kao što su:

1. Do kada traju paljevinska groblja?
2. Kad se prelazi na kosturno pokopavanje?
3. Kad se prelazi na pokopavanje oko crkve?
4. Kako izgledaju groblja 9. stoljeća?
5. Postoji li kontinuitet između grobalja iz 9. (karoлинško vrijeme) i grobalja datiranih nakon sredine 10. stoljeća (bjelobrdski kulturni krug)? Kad se pojavljuju prva groblja bjelobrdskega kulturnog kruga?

Na neka od tih pitanja pokušat ćemo ovdje dati odgovore.

2007, str. 151–197; Filipec 1996, str. 189–197; Simoni 2004; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006, str. 141–212; Filipec 2007, str. 411–422.

13 Filipec 1996, str. 189–197.

14 Filipec 2002; Filipec 2007, str. 411–422.

15 Filipec i dr. 2009.

Franačkim zaposjedanjem zapadnog dijela Avarskog Kaganata godine 796. nastupile su promjene relativno dobro dokumentirane arheološkim materijalom. Gotovo sva groblja avarskog obilježja, pa i ona s dugim kontinuitetom, nestaju u prvim desetljećima 9. stoljeća. Groblja tipa Zalakomár ili Sopronkőhida prema Béli Miklósu Szókeu mogu se datirati najkasnije do sredine 9. stoljeća.¹⁶ Tijekom 9. stoljeća pojavljuju se nova groblja, na novim pozicijama, u kojima se pojavljuju novi predmeti često zapadne provenijencije. Franačka osvajanja su se manje–više zaustavila na rijeci Dunavu. Time je zapravo pod njihovu vlast stavljen samo jedan dio nekadašnjeg Avarskog Kaganata. Na tim prostorima nalazila su se, u ranijem razdoblju, tipična kasnoavarska groblja, ali isto tako i slavenska paljevinska i biritualna groblja. Zapadna rubna područja Kaganata bila su nastanjena pretežito slavenskim stanovništvom. To su dijelovi današnje Slovenije i istočnoalpskog prostora, istočni dijelovi današnje Austrije, Moravska kotlina, sjeverna Hrvatska itd. Upravo slavenski knez, imenom Vojnomir, vjerojatno prethodnik franačkoga vazalnog kneza Ljudevita, predvodi franačku vojsku do avarskog središta između rijeka Dunava i Tise, do (h) ringa. Južna Panonija bila je periferija Avarskog Kaganata, u kojoj možemo, prema konfiguraciji terena, vidjeti nizinski šumsko–stepski dio uz rijeke Dravu i Dunav (Podravina, istočna Slavonija, Srijem). U tome šumsko–stepskom dijelu nalaze se gotova sva poznata avarska nalazišta. U kasnoavarsko vrijeme groblja s avarskim obilježjima, kao što su Zagreb – Kruge, Brodski Drenovac, kao i pojedini slučajni predmeti nalaze se i zapadno od te linije, obično uz rijeku Savu i na drugim strateškim pozicijama.¹⁷ Je li tu riječ o pomicanju avarskog etničkog područja prema zapadu u drugoj polovici 8. stoljeća ili o nekim drugim procesima, pokazat će buduća istraživanja. Na području koje smo označili kao avarsko etničko područje, nalaze se dva slavenska paljevinska groblja, i to u Vinkovcima–Duga ulica 99 i u Belišću–Zagajcima.¹⁸ Prvo groblje nalazi se u gradu Vinkovcima na prostoru nekadašnje antičke aglomeracije Cibala, s kojeg su nam poznati i nešto raniji gepidski nalazi, a drugo se nalazi u Belišću–Zagajcima, na strateškoj poziciji, na pješčanoj gredi između rijeka Karašice i Drave. Ono se nalazi u čisto stepskom području, na prometnici koja

16 Szóke 1985, str. 161–167; Szóke 1990.–91, str. 145–157.

17 Filipec 2002–2003, str. 117–143.

18 Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006, str. 141–212; Filipec 2008, str. 27–30.

vodi iz pravca antičke Jovalije, današnjeg Valpova, prema Sopijanama, današnjem Pečuhu. Tim nalazištima valja pribrojiti i nove lokalitete, pretežito naseobinske, otkrivene na trasama autoceste diljem sjeverne Hrvatske. Tu bih svakako spomenuo nalaze iz Starih Perkovaca, Debele šume koji umnogome odgovaraju nalazima iz navedenih grobalja.¹⁹ Nalazi iz groblja u Belišću–Zagajcima koje sada možemo preliminarno datirati u 8. stoljeće umnogome su indikativni, kako za razmatranje vremena avarske dominacije, tako i onoga nakon nje. Groblje u Belišću na položaju Zagajci je groblje male slavenske zajednice koja se naselila na strateški povoljnoj poziciji, pokraj rijeka. Otkrivena su ukupno 32 groba. U dvadeset i dva slučaja riječ je o ukopu u običnoj jami, u devet slučajeva o ukopu u urni, običnoj maloj posudi, koje su također bile ukopane u grobne jame, a u jednom slučaju u grob bez zemljane urne. Riječ je o ukopu u neki organski materijal koji je propao. Iskopom pijeska uništeno je i oštećeno nekoliko grobova, tako da je sveukupno moglo biti oko četrdesetak grobova. Istražena je cijela pozicija, cijelo groblje. Grobovi se nalaze na relativno maloj dubini i stoga su svi oštećeni različitim djelatnostima, najčešće oranjem. Urne su rađene od slabo pročišćene gline bez upotrebe kola ili na primitivnom lončarskom kolu, s puno primjesa kamenčića, pijeska i drugog. Vrlo slične su nađene u Vinkovcima – Duga ulica 99, i na drugim grobljima i naseljima diljem Karpatske kotline. Uobičajeno je da se slične male posude nalaze kao prilog u avarskim grobovima. U urnama su nađeni veći komadići ljudskih, ali i životinjskih kostiju. U grobnim jamama bez urni nađeni su uz ostatke gara i pepela, te lomci grubo rađenih keramičkih posuda na kojima se kao ukras između ostalog nalazi i tipična češljasta valovnica. U osnovi, riječ je o prilično neuglednom groblju, na kojem se pojavljuju male rukom rađene posude, te one rađene na sporotirajućem kolu. Takva groblja opća su značajka slavenskih groblja od 5. do 7. stoljeća i narednih stoljeća.²⁰ Na groblju u Vinkovcima–Duga ulica 99, koje nije u potpunosti istraženo arheološkom metodom, obrađene su samo urne, njih ukupno deset.²¹ Možemo pretpostaviti koliko je tu ostalo neotkrivenih grobnih jama bez urni, budući da se one nalaze na vrlo maloj dubini; većina ih se pojavljuje već u humusnom sloju. Na područjima s dugačkim kontinuitetom života na istome mjestu gotovo je nemoguće očekivati slične nalaze. To znači da

smo uskraćeni za mnoge podatke. Možda je to razlog zbog kojeg zapravo uopće ne poznajemo slavenska groblja na većem području južne Panonije. U rubnim dijelovima avarskog područja naseljavanja valja očekivati da pojedinci i cijele skupine Slavena prelaze na kosturno pokopavanje vrlo brzo nakon zauzimanja nove zemlje. Tijekom 8., a onda i u prvim desetljećima 9. stoljeća treba očekivati i grobove s keramikom i drugim predmetima, dakle valja očekivati onu skupinu s keramikom koju je u svojim radovima opisala Paola Korošec.²² Uostalom, grobovi tzv. skupine s keramikom dobro su dokumentirani u Sloveniji, što je značajno i za ovo područje, budući da je to u 8. pa i u 9. stoljeću bio isti politički prostor, zapravo rubni prostor Avarskog Kaganata pretežito naseljen Slavenima. O sličnom razvoju mogu nam govoriti i starohrvatska groblja iz Dalmacije. U tom kontekstu valja promatrati i bogate pojedinačne grobove s oružjem iz Podsuseda, medvedičke, ali i druge nalaze karolinškog porijekla itd.²³ Karolinški nalazi dobro su obrađeni u većem broju radova tako da se ovdje ne moramo njima baviti. Vjerujem da će se i u sjevernoj Hrvatskoj, u sloju 9. stoljeća, pojaviti biritualna groblja slična onima u današnjoj Mađarskoj. Isto tako ne treba isključiti i pojavu paljevinskih grobova u sloju mlađem od kosturnih, kao što je to slučaj na groblju u Alsórajku–Határi tábla.²⁴ Povijesni izvori spominju nekoliko seoba tijekom 9. stoljeća u Panoniji. Tako se spominje bijeg Bodrića i Timočana pred Bugarima, naseljavanje Slavena u Pribinov i Koceljev Blatnograd i napokon bijeg Slavena pred Mađarima iz Panonije Hrvatima, Bugarima i drugima.

Na groblje u Bagruši u Petoševcima na istoj poziciji nađene su urne (dvije istražene urne), grobovi s posudama (dva groba) i grobovi koji se prema autoru mogu povezati sa starohrvatskom i bjelobrdskom kulturom.²⁵ Prema autoru urne bi mogle pripadati istom vremenu kad i grobovi s kosturnim načinom pokapanja; riječ je po njegovu mišljenju o biritualnom groblju.²⁶ Keramičkim posuda analogije nalazi u Karpatskoj kotlini i na starohrvatskim grobljima diljem Dalmacije. Grobove s kosturnim načinom pokapanja Zdenko Žeravica, prema pronađenim predmetima (ukrasna puceta, ostruge, lijevane grozdolike naušnice

19 Filipec 2009, str. 21–39.

20 Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006, str. 164–167.

21 Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006, str. 141–212.

22 Korošec 1979.

23 Tomičić 1996, str. 153.

24 Szóke 1996, str. 61–146.

25 Žeravica 1986, str. 165–194.

26 Žeravica 1986, str. 161–164, 194.

itd.), datira od vladavine franačkoga vazalnog kneza Braslava, pa sve do vladavine hrvatskoga kralja Mihajla Krešimira II. (kraj 9. do druge polovice 10. stoljeća). U velikom broju grobova nema nikakvih nalaza. Prema Željku Tomičiću tu je riječ o groblju koje valja datirati dijelom i u 9. stoljeće, dakle puno prije sredine 10. stoljeća. On groblje u Petoševcima većim dijelom stavlja ispred svoje prijelazne faze koja prethodi ranoj fazi Bijelo Brdo I.²⁷ Može li ono biti primjer kako izgleda način pokapanja koncem 9. i početkom 10. stoljeća u južnoj Panoniji, dakle u vremenu prije pojave predmeta bjelobrdskega kulturnog kruga? Može li se tu raditi o sljedećem kronološkom slijedu: 1) paljevinski grobovi – pokopi u urnama (dijelom istovremeni s kosturnim grobovima); 2) kosturni grobovi s keramičkim posudama i grobovi bez ikakvih nalaza; 3) grobovi u kojima se pojavljuju različiti sitni predmeti kao što su ukrasna puceta, žičane naušnice, lijevane grozdolike naušnice, ostruga, te 4) grobovi u kojima se uz navedene predmete pojavljuju i predmeti koje možemo vezati uz staromađarsku kulturu i one koje možemo vezati uz groblja druge polovice 10. stoljeća. Mislim da se to, i na sadašnjem stupnju istraživanja, može tako postaviti, tim više što se slična situacija pojavljuje i na groblju uz crkvu u Loboru.

Opća značajka većine grobalja u Panoniji je da u drugoj polovici 9. stoljeća polako nestaju predmeti u grobovima. To je značajka grobalja u današnjoj Mađarskoj, a tako i dosad jedinog istraženog groblja uz crkvu 9. stoljeća južno od Drave, u Loboru u Hrvatskom zagorju. U Loboru, Majka Božja Gorska, otkrivene su dvije crkve iz 9. stoljeća, starija drvena i mlađa zidana. Drvena crkva jest jednobrodna građevina sa četvrtastom apsidom i predvorjem. Zidana trobrodna bazilika ima tri apside, narteks i zvonik na pročelju. Uz drvenu crkvu počinje se s pokapanjima oko sredine 9. stoljeća. Nju su podigli misionari, vjerojatno benediktinci, koji su započeli s pokrštavanjem panonskih Slavena. Uz dvije spomenute crkve nalaze se većinom grobovi bez ikakvih predmeta, a u samo tri groba, od njih nekoliko desetaka, nalaze se i predmeti. Oni su nađeni u grobu djevojčice, kćeri nekog odličnika, pokopane u apsidi drvene crkve. U grobu je uz glavu pokopane djevojčice nađeno nekoliko lijevanih grozdolikih naušnica te naušnica s dva koljenca i bikoničnim privjeskom. Lijevanim grozdolikim naušnicama između ostalog analogije nalazimo i u Petoševcima, a luksuzne primjere i u grobu 62 na groblju u Ninu-Ždrijcu datiranom novcem cara Lotara

(840.–855.). Naušnici s koljencima i bikoničnim privjeskom opet se analogije nalaze na obližnjem groblju na Ptujskom gradu u grobu 351.²⁸ Dakle, nesumnjivo je riječ o grobu iz 9. stoljeća. Druga dva groba vezana su uz predromaničku trobrodnu baziliku. U grobu koji se nalazi u prvom redu do crkve, nađene su dvije strelice, jedna uz kosti pokopanog, a druga zabodena u ramenu kost. Uz pokopanog muškarca u presvođenu grobnicu u predvorju predromaničke crkve nađen je još željezni klin, vjerojatno dio ljesa

Svi grobovi uz drvenu i uz predromaničku crkvu nalaze se na relativno većim dubinama i u svima njima nađeni su obrisi drvenih ljesova. U grobovima koji se nalaze u nekoliko prvih redova uz predromaničku crkvu nema nikakvih nalaza, a onda se od trećeg reda počinju pojavljivati nalazi koje možemo povezati s tipičnim nalazima bjelobrdske kulture. Takvi redovi pružaju se do ruba lokaliteta, sve do zemljanog bedema na sjevernoj strani, a onda se pojavljuju i na višim razinama iznad ovdje spominjanih najstarijih grobova uz crkvu.²⁹ Može li to biti značajka i drugih grobalja hrvatskoga dijela međuriječja. Usudio bi se reći da je to značajka i najbližega groblja na Ptujskom gradu i onih malo dalje u Zalaváru.³⁰ Na ptujskom groblju postoje poganski slojevi i tzv. skupina s keramikom, te se u kontinuitetu na njih nastavljaju grobovi druge polovice 9. stoljeća. Vrlo su velike sličnosti groblja na Ptujskom gradu i Lobora, s tom razlikom što je na Ptujskom gradu puno više predmeta u grobovima 9. stoljeća.³¹ Na tom nalazištu nije istražena crkva ili nije, što je vjerojatnije, samo prepoznata. Ako tako izgledaju groblja druge polovice 9. i početka 10. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, teško će biti definirati taj horizont tamo gdje neće kao u Loboru biti otkrivena sakralna arhitektura. Grobovi iz Lobora pokazuju nam da se uz crkvu najprije počinju pokapati pripadnici elite, a onda ostali. Da tu nije riječ o siromašnim ljudima, svjedoče pokopi u ljesovima, kao i bogato opremljena predromanička crkva. U prvo doba kristijanizacije više se pazilo da se u grob ne unose predmeti. Tu se očito nastojalo provesti ono što je u Zapadnoj Europi već više desetljeća bio standard. Tijekom vremena, kad su svi postali kršćani, manje se obraćala pozornost na to. Mađarska provala mogla je biti isto tako poticaj za popuštanje discipline i puštanje da se s pokojnicima

28 Žeravica 1985/86, str. 173–174; Belošević 1980, str. 88; Korošec 1950, str. 207, sl. 108.

29 Filipec 2002; Filipec 2007, str. 411–422.

30 Sós 1963.

31 Korošec 1950; Tomičić 1993, str. 543–579.

27 Tomičić 1992, str. 113–130; Tomičić 2007, T. 3.

u grob unesu pojedini ukrasni i drugi svakodnevni predmeti. Vrijeme u kojem se počinju češće pojavljivati predmeti u grobovima možemo povezati s vremenom početka pojave predmeta bjelobrdskoga kulturnog kruga. Taj proces popuštanja nije počeo sredinom 10. stoljeća, on je započelo puno ranije, već u vrijeme kad je spominjana djevojčica, vjerojatno kneževskog roda, pokopana u drvenoj crkvi. Slični primjeri pokapanja u crkvama u 9. i 10. stoljeću zabilježeni su i u drugim slavenskim zemljama u Srednjoj Europi. Ali isto tako možemo reći, bez problema, da je tu riječ o grobu bjelobrdskoga kulturnog kruga, koji se datira u drugu polovicu 9. stoljeća. Arhitekturom on je bolje datiran nego mnogi drugi grobovi, koji se samo prema tipologiji materijala mogu uže vremenski datirati. Zvuči li apokrifno ako tako zaključim stvar? Smijemo li mi početak bjelobrdskoga kulturnog kruga datirati u drugu polovicu 9. i na početak 10. stoljeća ili trebamo sačekati i staromađarsku komponentu da sa svom sigurnošću možemo kazati da sada bjelobrdska kultura počinje? Prisjetimo se da su slavenski grobovi od 6. do 9. stoljeća obično bili također bez ikakvih nalaza, ili su oni u njima bili sasvim rijetki. To je bila i značajka paljevinskih grobova i grobova iz tzv. skupine s keramikom. Siromaštvo priloga sveslavenska je značajka u ranom razdoblju. U 6. i 7. stoljeću pojavljuje se gdje-kva fibula, predica, nož, strelica, kresivo i slično. Od 8. stoljeća i u 9. stoljeću nalazi se više priloga u grobovima, a nakon toga samo pokoja sitnica, dio nošnje, kao što je naušnica, prsten, puca, ostruga itd., ili kakav predmet iz svakodnevne upotrebe. Možemo zaključiti da je očito do početka 10. stoljeća, a češće od sredine 10. stoljeća, usred nove mode počelo pokopavanje s pojedinom ukrasnim predmetima. Nakit i drugi sitni predmeti dijelovi svakodnevne nošnje pojavljuju se i u Ptuju, koji je pod vlašću salzburškog nadbiskupa u 10. i 11. stoljeću, kao i u udaljenijim mjestima, daleko od neke jače crkvene vlasti. Pojava nakita, nekog upotrebnog ili kakvog boljeg predmeta u grobu nikako ne znači da je riječ o bogatijim pripadnicima pojedinog naselja, već je riječ samo o tome da su pojedinci u grob unijeli svakodnevne predmete dijelove nošnje i možda još koji upotrebnii predmet i ništa drugo. Predmeti u grobovima mogu, ali i ne moraju biti neki socijalno pokazatelj. (Jedan od najmlađih grobova, iz sredine 19. stoljeća, u Loboru, pripada grofu Petru Kegleviću. U tom grobu nije nađeno nikakvih predmeta, isto onako kako nisu nađeni ni među najstarijim grobovima vlastele iz 9. stoljeća. U isto vrijeme u grobovima njegovih podložnika i niže rangiranih plemića nađeni su pojedini predmeti.) Ljubo Kara-

man je napisao da to što "...pojedini predmeti bjelobrdskog kulture imaju svoje porijeklo u ranije doba, ne obara mnogim razlozima utvrđeno datiranje ove kulture kao zrele i formirane, skupne i cjelovite kulturne grupe od god. 950. pa sve do 1.100".³² To stoji, jer počeci onoga što će se u postojećoj arheološkoj literaturi nazivati bjelobrdskom kulturom, bjelobrdskom kulturnom skupinom ili, što mi se čini najprihvatljivijim, bjelobrdskim kulturnim krugom (slično kao što postoji i karolinški kulturni krug, koji objedinjuje sve svoje različite sastavnice), počinju puno prije sredine 10. stoljeća i prije mađarskog osvajanja Panonije. Unatoč sličnim predmetima koji se pojavljuju u grobljima s istim ili sličnim načinom pokapanja, najviše bih ipak volio govoriti o grobljima 9. i/ili 10. stoljeća ili o grobljima 10., 11., 12. ili 13. stoljeća u jugozapadnoj Panoniji.

Nakon neuspjelog ustanka vazalnoga franačkog kneza Ljudevita kome je na upravu dana donja Panonija, u rijeku Dravu godine 827. uplovljava bugarsko brodovlje. U cijeloj Sirmijskoj Panoniji uspostavljena je bugarska vlast, kao i u istočnom dijelu Karpatske kotline. Zapadni dio međuriječja ostaje pod neposrednom franačkom vlašću sve do dolaska Mađara u Karpatsku kotlinu. Hrvati zauzimaju jedan dio Panonije, očito onaj koji nam je iz kasnijeg izvora 14. stoljeća poznat iz granica zagrebačke biskupije, zapravo sisačke biskupije, spomenute na splitskom crkvenom saboru godine 928.. Granice srednjovjekovne zagrebačke biskupije pokazuju nam stariju situaciju, onu koje je to područje imalo prije mađarskog osvajanja većeg dijela Panonske nizine. Hrvati su naime zauzeli ostatke ostataka franačke Panonije, i to one dijelove nekadašnjeg Braslavova kneštva, koje nisu zauzeli Mađari. Bugari će sve do druge polovice 10. stoljeća kontrolirati jugoistočne dijelove Panonije. Samo tako možemo objasniti prilično neprirodnu istočnu granicu zagrebačke biskupije, koja južno od Save ide do rijeke Ukline, potom zaobilazi cijelu Požešku kotlinu, da bi se onda uz rijeku Dravu gotovo primaknula današnjem Valpovu. Takva granica biskupije teško da bi bila uspostavljena nakon osnivanja mađarske države, ali upravo tu možemo vidjeti bugarski *klin* koji je ušao u franački dio Panonije. Područje uz Dravu tako se naslanja na nekadašnje franačke posjede sa sjeverne strane rijeke Drave, a područje južno od Save na vazalno područje pod upravom hrvatskog kneza. Pečujska biskupija, osnovana u vrijeme mađarskog kralja Stjepana I., zapra-

32 Karaman 1956, str. 134.

vo zauzima ono područje koje se Mađari preuzeli od Bugara. O pripadnosti zapadnog međuriječja, odnosno jugozapadne Panonije hrvatskoj državi svjedoče istraživanja u Loboru, gdje nije zabilježen nikakav diskontinuitet u pokapanjima, dobro dokumentiran u onim područjima koje su zauzeli Mađari. Lobar se nalazi u onom dijelu Panonije kojim su zavladao Hrvati prema Konstantinu Porfirogenetu. Konstantin Porfirogenet piše i to da je dio panonskog stanovništva prebjegao Hrvatima, dio Bugarima itd... Te izbjeglice mogle su doći samo na navedeni prostor Hrvatskoga Kraljevstva, sada prošireno prema sjeveru.

Značajka gotovo svih grobova bjelobrdskega kulturnog kruga južno od rijeke Drave jest da je riječ o grobovima kristijaniziranog stanovništva. To vrijedi kako za franački, poslije hrvatski dio, tako i za bugarski, poslije mađarski dio. Kristijanizacija je u cijeloj južnoj Panoniji uspjela i nije se pojavio povratak k poganskim običajima prilaganja predmeta u grobove. Slični procesi zbili su se na pojedinim mjestima koja su došla pod mađarsku vlast. Postoje određene sličnosti u načinu pokapanja i nošenju određenih tipova predmeta kakvi se pojavljuju u velikim dijelima Europe, od Baltičkog do Crnog mora. Je li bjelobrdska kultura u čvrstoj svezi s mađarskom provalom i možemo li govoriti o nekom staromađarskom sloju ili prijelaznom sloju koji njoj prethodi?³³ Možda je tomu tako, premda izražavam sumnju u to. To bi eventualno bilo moguće samo u onom dijelu koji su Mađara osvojili, ali u hrvatskom dijelu Panonije nema prijelaznog vremena. U sjevernoj Hrvatskoj riječ je o prirodnom nastavku procesa koji je započeo u prvoj polovici 9. stoljeća. Riječ je o premještanju grobalja uz crkve uz istodobnu pojavu kršćanskih grobalja na redove. Tijekom vremena pojavili su se novi predmeti, među njima i predmeti staromađarskoga porijekla, koji su do tada bili strani na ovome području. U jugozapadnoj Panoniji nema karolinških novaca iz 9. st., a mađarski novac iz 11. stoljeća sasvim je rijedak, pa je katkad teško apsolutno kronološki datirati grobove i predmete u njima. No, groblje u Loboru, gdje su pronađeni ostaci dviju crkava, groblje na Ptujskom gradu i groblja u Zalaváru jasno svjedoče da se do sredine 10. stoljeća pojavljuje način pokapanja i karakteristični predmeti u grobovima koji će imati svoj nastavak u karakterističnom materijalu grobalja datiranim nakon sredine 10. stoljeća. Od sredine 10. stoljeća počinju se pojavljivati novi predmeti u grobovima, među njima i različite varijante lijevanih naušnica čije su se različite

varijante pojavile već prije. Mađarska provala u Karpatsku kotlinu na osvojenim je područjima usporila uznapredovale procese koji su započeli u 9. stoljeću, prije svega izgradnju crkava i premještanje grobalja oko crkava. Ona ih je usporila, ali ne i prekinula, kako svjedoče istraživanja u Loboru. Proces izgradnje crkava i premještanje grobalja uz njih bit će završen u većem dijelu Panonije do polovice 12. stoljeća. To je slučaj primjerice s grobljem u Vinkovcima–Meraji i Đakovu–Župnoj crkvi.³⁴ Najkasnije do polovice 13. stoljeća iz grobova će nestati karakteristični predmeti bjelobrdskega kulturnog kruga. Već tijekom 11. i 12. stoljeća pojavit će se novi predmeti, a od druge polovice 12. stoljeća nalazi u grobovima postat će sve rjeđi.³⁵ Gotovo sva istražena groblja bjelobrdskega kulturnog kruga u jugozapadnoj Panoniji pokazuju da se na njima pokopava kristijanizirano stanovništvo. Poganski elementi na cijelom tom području vrlo su rijetki, gotovo da i nema prilaganja predmeta u grobove. Jedino na dva groblja zabilježeni su određeni poganski elementi: na groblju u Bijelom Brdu i Vukovaru–Lijevoj bari. U Bijelom Brdu jedna posuda nađena na lokalitetu ne mora odmah govoriti o poganskom pokopu. Priloženi predmet, pa tako ni posuda u grobu, ne mora biti odmah znak poganstva. Na groblju na redove u Vukovaru–Lijevoj bari istražena su ukupno prema Zdenku Vinskom 444 grobova. U više od polovice, točnije 243 groba, nije bilo nikakvih nalaza.³⁶ U nekoliko grobova otkriveni su ostaci tobolca, refleksni luk i deltoidne strelice. Te nalaze nesumnjivo treba povezati s nekim nomadskim narodom.³⁷ Iako je riječ o području koji su od tridesetih godina 9. stoljeća kontrolirali Bugari, očito je tu riječ o pokopanim Mađarima, koji su u tome mjestu uspostavili svoju vlast nakon što su Bugarima preoteli Sirmijsku Panoniju. Teško je zamisliti da bi sredinom 10. stoljeća tako blizu bugarskih episkopija u Sirmijumu, Singidunumu i drugdje još uvijek obitavali Slaveni ili Bugari pogani.³⁸ Tu bismo se mogli složiti i s konstatacijom Zdenka Vinskog da se grobovi u istočnom dijelu međuriječja razlikuju od onih u zapadnom dijelu.³⁹

34 Dimitrijević 1979; Filipec 1996, str. 189–197.

35 Filipec 2003, str. 561–568.

36 Vinski 1955, str. 238–239.

37 Vinski 1955, str. 231–255; Vinski, 1970, str. 74; Demo 1996; Demo 2005, str. 77–89.

38 O datiranju crkava s jednom apsidom i crkve s tri apside vidi: Ercegović–Pavlović 1980, str. 64; isto i Minić 1980, VI–IX, posebno. Sirmijska episkopija bila je aktivna u vrijeme bugarskog vladara Samuila (976.–1014.); Fiedler 1992.

39 Vinski 1970, str. 72–73.

33 Giesler 1981; Tomičić 1992, str. 113–130.

Prema sadašnjoj situaciji groblja u hrvatskom dijelu Panonije mogli bismo ovako podijeliti:

1. Groblja spaljenih pokojnika pokopanih u zemljane urne i u grobne jame bez urni okvirno datirana od 7. do 9. stoljeća (Vinkovci–Duga ulica, Belišće–Zagajci) i istovremena groblja na redove s poganskim načinom pokopavanja (avarodobna groblja – rano, srednje i kasno razdoblje) okvirno datirana od kraja 6. do početka 9. stoljeća (npr. Zagreb–Kruge; Bijelo Brdo–Bajer; Brodski Drenovac; Osijek–Zeleno polje; Otok kod Vinkovaca; Stari Jankovci–Gatine; Privlaka–Gole njive)
2. Pojedinačni grobovi i groblja na redove (?) s poganskim načinom pokapanja okvirno datirana u 9.

stoljeća (npr. Podsused, Medvedička)

3. Pojedinačni grobovi i groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja okvirno datirana u 9. pa sve do sredine 10. stoljeća (npr. Petoševci–Bagruša)
4. Groblja uz crkve od sredine 9. stoljeća, pa sve do 19. st. (Lobor–Majka Božja Gorska)
5. Groblja na redove – kristijaniziranog puka okvirno datirana od sredine 10. do 11. pa sve do sredine 13. stoljeća (npr. Bijelo Brdo, Vukovar–Lijeva bara, Zvonimirovo, Stenjevec, Đakovo–Župna crkva)
6. Groblja oko crkava – od početka 12. stoljeća (npr. Vinkovci–Meraja, Sv. Juraj u Trnju, Đakovo–Župna crkva)

SKRAĆENICE

Antaeus	Antaeus communicationes ex Instituto archaeologico Academiae scientiarum Hungaricae (Budimpešta)
AP 22	Arheološki pregled (Beograd)
ArRadRas	Arheološki radovi i rasprave (Zagreb)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budimpešta
Godišnjak GMS	Godišnjak Gradskog muzeja Sisak (Sisak)
GZMS	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Sarajevo)
Hortus	Hortus Artium Medievalium (Zagreb)
IzdHAD	Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Zagreb)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budimpešta
OA	Opuscula Archeologica (Zagreb)
PZ	Praehistorische Zeitschrift (Berlin)
SHP	Starohrvatska prosvjeta (Zagreb–Split)
VAMZ	Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu (Zagreb)
VHAD	Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva (Zagreb)

LITERATURA

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*, Zagreb 1980.

Brunšmid 1903/4

J. Brunšmid, *Hrvatske sredovječne starine*, VHAD n.s. VII (1903–1904), Zagreb 1904, 30–97

Čečuk, Dorn 1967

B. Čečuk, A. Dorn, *Starohrvatska nekropola u Daraž-Bošnjacima kod Županje*, ArRadRas IV–V, Zagreb 1967, 395–443

Demo 1996

Ž. Demo, *Vukovar Lijeva bara*, katalog izložbe, Zagreb 1996.

Demo 2005

Ž. Demo, *Refleksni luk s ranosrednjovjekovnog groblja Vukovar – Lijeva bara* (gr. 92), SHP III. s., 32, Split 2005, 77–89

Dimitrijević 1957

S. Dimitrijević, *Četiri groba iz novootkrivene slavenske nekropole u Otoku kod Vinkovaca*, OA 2, Zagreb 1957, 21–38

Dimitrijević 1966

S. Dimitrijević, *Arheološka iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja*, Vinkovci 1966.

Dimitrijević 1979

S. Dimitrijević, *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla*, IzdHAD, 4, Vinkovci 1979, 201–268

Ercegović 1961

S. Ercegović, *Istraživanje srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima*, VAMZ, III. Ser. 3, Zagreb 1961, 225–239

Ercegović–Pavlović 1981

S. Ercegović–Pavlović, *Rimske i srednjovjekovne nekropole u Mačvanskoj Mitrovici*, Sirmium XII, Beograd 1981.

Fiedler 1992

U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn 1992.

Filipec 1996

K. Filipec, *Istraživanje srednjovjekovnog groblja u Đakovu 1995. i 1996. godine* OA 20, Zagreb, 189–197

Filipec 2002

K. Filipec, *Lobor Majka Božja Gorska*, Gornja Stubica 2002.

Filipec 2002–2003

K. Filipec, *Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku ve-prove glave iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze*, Godišnjak GMS 3–4, Sisak 2003, 117–143

Filipec 2003

K. Filipec, *Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočničarki u sjevernoj Hrvatskoj*, OA 27, Zagreb 2003, 561–568

Filipec 2007

K. Filipec, *10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor (1998–2007)*, Hortus 13, Zagreb 2007, 411–422

Filipec 2008

K. Filipec, *Rani Slaveni u Belišću*, Zbornik 3, Belišće 2008, 27–30

Filipec i dr. 2009

K. Filipec i dr., *Arheološke slike iz Slavonije*, Zagreb 2009.

Giesler 1981

J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*, PZ, 56, 1, Berlin 1981.

Ivaniček 1949

F. Ivaniček, *Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu*, Ljetopis JAZU za god. 1946.–1948, knj. 55, Zagreb 1949, 111–144

Karaman 1956

Lj. Karaman, *Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije*, SHP, III. s. 5, Zagreb 1956, 129–134

J. Korošec 1950

J. Korošec, *Staroslovansko grobišće na Ptujskom gradu*, Dela SAZU, Ljubljana 1950.

Korošec 1979

P. Korošec, *Zgodnesrednjeveška arheološka slika Karantanskih Slovanov*, Opera SAZU. 22/1, Institut za arheologiju 11/1, Ljubljana 1979.

Miletić 1989

N. Miletić, *Ranoslavenske nekropole u Bosni i Hercegovini – komparativna razmatranja*, GZMS, n.s. 44, Sarajevo 1989, 175–200

Minić 1980

D. Minić, *Srednjovjekovno naselje u Mačvanskoj Mitrovici*, Rimske i srednjovjekovne nekropole u Mačvanskoj Mitrovici, Sirmium XI, Beograd 1980.

Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006

T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, *Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99*, Pril. Inst. arheol. 23, Zagreb 2006, 141–212

Simoni 2004

K. Simoni, *Stenjevec starohrvatsko groblje*, Zagreb 2004.

Sós 1963

Á. Cs. Sós, *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*, Budimpešta 1963.

Szóke 1985

B. M. Szóke, *Chronologischer Grundriss der Denkmäler des 9. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. MittArchInst 14 (1985) 161–167

Szóke 1990–1991

B. M. Szóke, *The question of continuity in the Carpathian basin of the 9th century a.d.* Antaeus 19–20 (1990.–1991.) 145–157

Szóke 1992

B. M. Szóke, *Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom*. CommArchHung 1992. 125–158

Szóke 1996

Szóke, B. M.: *Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla*. in: (hrsg.): *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*. Antaeus 23 (Budapest) 1996. 61–146

Šmalcelj 1981

M. Šmalcelj, *Stari Jankovci, Gatina (Općina Vinkovci) – avaroslavenska nekropola*, AP 22 (1980), Beograd 1981, 142–143, LXXXV

Šmalcelj 1981a

M. Šmalcelj, *Privlaka – “Gole njive” opć. Vinkovci – avaroslavenska nekropola*, AP 22 (1980), Beograd 1981, 143–144, LXXXVI

Šmalcelj 1986

M. Šmalcelj, *Đelekovec–Ščapovo, 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Koprivnica 1986, 132

Tomičić 1992

Ž. Tomičić, *Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien*, Pril.Inst.arheol, 9, Zagreb 1992, 113–130

Tomičić 1992a

Ž. Tomičić, *Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja Lijeva bara u Vukovaru – Hommage · Vukovar*, SHP, III. s. 20, Split (1990)1992, 111–189

Tomičić 1993

Ž. Tomičić, *Prilog istraživanju kronologije bjelobrskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj–grad*, Ptujski arheološki zbornik ob 100–letnici muzeja in muzejskega društva, Ptuj 1993, 543–579

Tomičić 1996

Ž. Tomičić, *Ranosrednjovjekovni kulturni krajobraz savsko–dravskog međuriječja*, Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb 1996, 151–161

Tomičić 2000

Ž. Tomičić, *Arheološka slika ranog srednjega vijeka na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save*, Hrvati i Karolinzi, rasprave i vrela, Split 2000, 142–161

Tomičić 2007

Ž. Tomičić, *Prinos poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica*, SHP III. s., 34, Split 2007, 151–197

Vinski 1955

Z. Vinski, *Prethodni izvještaj o iskopavanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine*, LjetopisJAZU za god 1953, knj. 60, Zagreb 1955, 231–255

Vinski 1960

Z. Vinski, *Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolici*, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960, 47–65

Vinski 1970

Z. Vinski, *O postojanju nakita starohrvatskog doba u Sisku*, VAMZ III. s. 4, Zagreb 1970, 45–92

Vinski–Gasparini, Ercegović 1958

K. Vinski–Gasparini, S. Ercegović, *Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu*, VAMZ III. s. 1, Zagreb 1958, 129–161

Žeravica 1985–1986

Z. Žeravica, *Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša*, GZMS n.s. XL/XLI (!985/1986), Sarajevo 1986, 124–196

Das Problem der Chronologie der Gräberfelder aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Nordkroatien

Schlüsselwörter: Slawen, Pannonien, Nordkroatien, frühmittelalterliche Gräberfelder

DIE GROSSE slawische Völkerwanderung in Richtung zentrales Donaugebiet war die Folge awarischer Angriffe in den Jahren 567 und 568. Diese Völkerwanderung ist nur durch seltene archäologische Funde und etwas zahlreichere geschichtliche Quellen belegt. In Kroatien, wie es auch häufig der Fall in anderen Teilen Europas ist, die von Slawen im 6. und 7. Jahrhundert eingenommen und besiedelt wurden, ist das Verschwinden älterer Siedlungen und der einheimischen Bevölkerung besser zu verfolgen als das Auftreten der neuen Bewohner. Die Spuren der materiellen Kultur der Einheimischen, wie die spätantike-romanische so auch die germanische, konnten auch nach der Ankunft der slawischen Zuwanderer beibehalten worden sein. Auf der anderen Seite muss das Verschwinden der älteren Kultur nicht automatisch bedeuten, dass die Slawen den genannten Raum einnahmen. Archäologische Quellen geben uns nicht ausreichend Möglichkeiten die Ausbreitung der Siedlungen der neuen Bewohner zu verfolgen und demzufolge können wir nicht wissen, wann bestimmte Teile von ihnen besiedelt wurden. Die archäologischen Quellen sind in vieler Hinsicht unvollständig, begrenzt, nicht übereinstimmend und mangeln an Informationen. In bestimmten Gegenden sind die Slawen zudem fast vollständig unsichtbar bzw. nicht erkennbar bis hin in das 8., 9. oder 11. Jahrhundert und mancherorts sogar noch später.

In Nordkroatien begannen die Untersuchungen frühmittelalterlicher Gräberfelder in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Unausgeglichenheit im Wissen oder Unwissen über die einzelnen Entwicklungsphasen vereinzelter archäologischer Kulturen in Nordkroatien, bzw. Pannonien, ist die Folge einer konstanten Vernachlässigung von Untersuchungen über das frühe Mittelalter, aber auch über die slawische und altkroatische Archäologie. Aufgrund unterschiedlicher Gegebenheiten blieb das archäologische Material unproportional erhalten, was uns häufig ein völlig anderes Bild über die Siedlungsdichte einzelner Gebiete, aber auch über die Frage wer die Bewohner der betreffenden Gegenden waren geben kann. All

diese Probleme erschweren uns die Nutzung der bestehenden archäologischen Quellen zur geschichtlichen Rekonstruktion. Dennoch können entsprechende Hypothesen aufgestellt werden, die hoffentlich durch zukünftige archäologische Forschungsarbeit belegt werden können. Zusammenfassend kann man sagen, dass es relativ wenig untersuchte Fundstätten gibt und zahlreiche zufällige Funde und andere Funde aus unsystematisch durchgeführten Untersuchungen existieren.

Außer den fundamentalen bereits bestimmten Fragen, wann welcher Teil des Landes mit pannonischen Slawen besiedelt wurde, sind viele weitere Fragen noch unbeantwortet.

Gemäß der heutigen Situation können die Gräberfelder im kroatischen Teil Pannoniens wie folgt gegliedert werden:

1. Gräberfelder mit Brandbestattungen in Tonurnen und in Gruben ohne Urnen, die ungefähr in den Zeitraum vom 7. bis 9. Jahrhundert datieren (Vinkovci-Duga ulica), Belišće-Zagajci) und zeitgleich Reihengräberfelder mit heidnischen Bestattungsmerkmalen (Gräberfelder aus der awarischen Zeit- frühe, mittlere und späte Epoche), die ungefähr in den Zeitraum vom Ende des 6. bis Anfang des 9. Jahrhunderts datieren (z. B. Zagreb-Kruge; Bijelo brdo-Bajer; Brodski Drenovac; Osijek-Zeleno polje; Otok bei Vinkovci; Stari Jankovci-Gatine; Privlaka-Gole njive;)
2. Vereinzelte Gräber und Reihengräberfelder (?) mit heidnischen Bestattungsmerkmalen, die ungefähr ins 9. Jahrhundert datieren (z. B. Podsused, Medvedička)
3. Vereinzelte Gräber und Reihengräberfelder (?) mit christlichen Bestattungsmerkmalen, die ungefähr ins 9. Jahrhundert bis hin zur Mitte des 10. Jahrhunderts datieren (z. B. Petoševci-Bagruša)
4. Gräberfelder neben Kirchen ab Mitte des 9. Jahrhunderts bis hin zum 19. Jahrhundert (Lobor-Majka Božja Gorska)
5. Reihengräberfelder der christianisierten Bevölkerung, die ungefähr in den Zeitraum ab Mitte des

10. – 11. Jahrhundert bis hin zur Mitte des 13. Jahrhunderts datieren (z. B. Bijelo Brdo, Vukovar–Lijeva bara, Zvonimirovo, Stenjevec, Đakovo–Pfarrkirche)

6. Gräberfelder neben Kirchen ab Anfang des 12. Jahrhunderts (z. B. Vinkovci–Meraja, Sv. Juraj in Trnje, Đakovo–Pfarrkirche)